

DİNÎ VE FELSEFÎ METİNLER

YİRMİBİRİNCİ YÜZYILDA YENİDEN
OKUMA, ANLAMA VE ALGILAMA

RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL TEXTS:

RE-READING, UNDERSTANDING AND
COMPREHENDING THEM IN THE 21st CENTURY

CİLT - 2

DİNÎ VE FELSEFÎ METİNLER
YIRMİBİRİNCİ YÜZYILDA YENİDEN OKUMA,
ANLAMA VE ALGILAMA SEMPOZYUMU
Bildiri Kitabı, Cilt: 2

Sultanbeyli Belediyesi
Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü
Kültür Yayın No: 8

ADRES:

Abdurrahmangazi Mahallesi Belediye Caddesi No:4
Tel: 0 216 564 13 00
Fax: 0 216 564 13 71
Mail: belediye@sultanbeyli.bel.tr
www.sultanbeyli.bel.tr

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
MEHMET MAZAK

EDİTÖR:

PROF. DR. BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA

BÖLÜM EDİTÖRLERİ:

YRD. DOÇ. DR. AHMET HAMDİ FURAT
YRD. DOÇ. DR. İSMAİL DEMİREZEN
YRD. DOÇ. DR. AHMET ERHAN ŞEKERCİ
YRD. DOÇ. DR. ÜMİT HOROZCU
ARŞ. GÖR. MEHMET FATİH ARSLAN
ARŞ. GÖR. BİRSEN BANU OKUTAN
ARŞ. GÖR. ADEM İRMAK
ARŞ. GÖR. EMİNE GÖREN
ARŞ. GÖR. MUHAMMED VEYSEL BİLİCİ

SAYFA DÜZENİ

İBRAHİM AKDAĞ

ISBN:

978-605-89744-5-6

BASKI

Ege Basım
Esatpaşa Mh. Ziyapaşa Cd. No:4
Ege Plaza Ataşehir/İSTANBUL
Tel: 0216 472 84 01
www.egebasim.com.tr

Nisan 2012

Copyright Sultanbeyli Belediyesi

Maturidi'yi Nasıl Okumalıyız?

How Should We Read Maturidi?

Talip ÖZDEŞ*

Abstract

The socio-cultural, politic, economic and other changing processes that have been lived by societies, the structures against changing, ideological attitudes favouring the continuation of the status quo, the appearing needs and new demands bring into question the establishment of relations with history and culture, the approach to the social problems to develop seeking proper solutions for them and to direct social demands through the important persons and their works who have historical and scientific personality. The previous works reflect the specialities and opinions of the century in which they appeared as well as the methods and principles, interpretations and evaluations to shed light on the future.

A rapid social change has been lived progressively towards Westernisation in the Islamic world since the last quarter of 19. Century for the Ottoman and Muslim scholars have been affected by the values of Enlightenment and modernity. The religious understanding and traditions that are not convenient with the Western ones have been tried to suppress on the one hand, the compromising interpretations have been tried to develop from the other hand. Following the disintegration of the Ottoman Empire, the formation period of nation-states based on ethnicity, tribe and language started, and this brought into question the impregnation of the secular models in Turkey and other Islamic countries. Thus, beside the scientific studies aiming at understanding and telling Islam in the contemporary world by making all the Islamic tradition a subject of examination, and aiming at enriching it, some other projects have appeared to legitimate the endeavours for secularizing the system and society.

Bringing Maturidi into question, who is said to come from Turkish origin and marked an era for the future periods with his compromising and balanced interpretations in the fields of commentary, jurisprudence and Islamic theology and took a centred role in building Ahl al-Sunnah has appeared in this ground. Some approaches have aimed at benefiting from Maturidi in understanding Islam and in interpreting it scientifically, some attempt have taken place to include him in the so-called project,

* Prof. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

and some readings and interpretations have been made over him to form a theological ground for secularism. In this paper, we will focus on which frames should the matter of reading Maturidi and understanding him truly be seated, and which criteria should be taken essentially from the view of form, contents and method word style while approaching to the Works of Maturidi.

Toplumların yaşamakta olduğu sosyo-kültürel, sosyo-politik, sosyo-ekonomik vb. değişim süreçleri, değişim karşıtı veya yanlısı yapılanmalar, ortaya çıkan ihtiyaçlar ve yeni talepler bir şekilde geçmiş tarihle ve kültürle bağlantı kurmayı, tarihi ve ilmi kişiliği olan önemli şahıslar ve eserleri üzerinden toplumsal problemlere yaklaşıp çözüm arayışlarının geliştirilmesini, toplumsal taleplerin onlar üzerinden yönlendirilmesini gündeme getirmektedir. Geçmiş eserler telif edildikleri çağın özellik ve görüşlerini yansıtmakla beraber, zamanla kıymetini kaybetmeyen, geleceğe ışık tutabilecek yöntem ve prensipleri, yorum ve değerlendirmeleri de barındırırlar. Bu eserlerden yararlanabilmek, geçmişin yorumlarını çağa taşımak, her şeyden önce onları doğru anlamayı gerektirir. Tarih yorumlarında olduğu gibi, günümüzden geçmişe bakarak bir müellifi ve eserini anlamak herkes için aynı olmamaktadır. Araştırmacıların bakış açılarına ve yorumlarına etki eden faktörlerin yanında, araştırılanla araştırmanın içerisinde yaşadığı tarihi dönemlerin ve toplumsal şartların farklılığı, kavramsal düzeyde meydana gelen değişimler anlama farklılıklarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İslam dünyasında Osmanlı ve Müslüman aydınların gittikçe artan bir şekilde Aydınlanma ve modernitenin etkisinde kalmaları sonucu Batılılaşma yönünde hızlı bir değişim süreci yaşanmış, bir taraftan Batılı değerlerle örtüşmeyen dini anlayış ve gelenekler bastırılmaya çalışılırken, diğer taraftan uzlaşmacı yorumlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasını takiben Türkiye, Mısır ve Orta-Doğu'da etnik esasa, kabile ve dile dayalı ulus devletlerin teşekkül sürecinin başlaması, Türkiye dâhil diğer İslam ülkelerinde seküler modellerin topluma empoze edilmesini gündeme getirmiştir. Böylece, yaşadığımız dünyada İslam'ı anlamayı ve anlatmayı amaçlayan, bütün bir İslami geleneği analitik yaklaşımla inceleme konusu yapan, bilinçli ayıklamalarla onu zenginleştirmeyi amaçlayan çalışmaların yanında, Batılı değerlere dayalı ulus devlet mantığından hareketle sistemi ve toplumu sekülerleştirip homojen hale getirme çabalarına meşruiyet kazandırmayı amaçlayan projeler de gündeme gelmiştir. Maturidi gibi etnik yönden Türk olduğu söylenen; tefsir, kelim ve fıkıh gibi alanlarda dengeli ve uzlaştırıcı yorumlarıyla kendisinden sonraki dönemler için çığır açarak Ehl-i Sünnet'in inşasında merkezi rol almış bir İslam aliminin gündeme getirilmesi bu zeminle de bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır.

Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama

Maturidi gibi bir ilim adamını ve eserlerini okumak, her şeyden önce onun yaşadığı dönemin şartlarını, o döneme ait yaygın zihniyetleri, mezhebi akımları, ilmi birikimi, o döneme damgasını vuran saf alışları ve mücadeleleri bilmeyi gerektirir. Çünkü bu sayılanlar, büyük ölçüde Maturidi'yi de belirleyen durumlardır. İslam tarihi açısından Maturidi'nin yaşadığı dönem, Kur'an'ın nüzul asrı ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra meydana gelen olay ve durumların içerisinde zuhur eden fırkaların, itikadi akımların, fıkhi mezheplerin teşekkül edip geliştiği ve sistemleştiği bir dönemdir. Hz. Osman'ın hilafeti döneminde ortaya çıkarak onun şehit edilmesine neden olan siyasi hareketler, Cemel ve Siffin olayları, Tahkim meselesi, Dördüncü halife Hz. Ali'nin şehit edilmesi, Kerbela olayı, Şia ve Hariciliğin ortaya çıkmasında, Mürcie'nin oluşumunda etkili olmuştur. Siyasetle doğrudan veya dolaylı bağlantılı olan bu fırkaların fikri ve felsefi temellerini oluşturarak sistemleşmeleri, kendi içlerinde farklılaşarak kısımlara ayrılmaları zaman içerisinde gerçekleşmiştir. Gulat-ı Şia, Sebeyye, Keysaniye, Zenadika ve Şuubiyye gibi Bâtını fırkaların oluşumunda Zerdüştilik, Maniheizm, tercüme faaliyetleri ve Yunan felsefesi etkin olmuştur.

Hz. Osman'ın Medine'de isyancılar tarafından şehit edilmesinden itibaren yaşanan acı ve müessif olaylara karşı tepki gösterenler olduğu gibi, kısmen veya tamamen teslimiyetçi bir tavır sergileyenler de olmuştur. Cebriyeciliğe varan teslimiyetçi tavrın toplumda yaygınlaşması siyasi otoritenin de işine gelmiştir. Buna tepki olarak Kaderiyecilik ve Mutezile ortaya çıkmıştır. Bu akım Haricilik, Şia ve Murcie arasında tartışmaların yoğunlaştığı bir dönemde tartışmalara dâhil olmuş, Maturidi'nin yaşadığı Abbasiler döneminde ise etkinlik kazanmıştır. Abbasi dönemi, Arapların yanında diğer unsurların, İslamiyet yanında diğer farklı din ve kültürlerin bir karışım meydana getirdiği, uzlaşma noktalarının yanında aşırılıkların, ifrat ve tefrit noktalarının da meydana geldiği bir dönem olmuştur. Dine ve kaynaklarına rasyonalist ve bâtını yaklaşımlar zahiri yaklaşımı tetiklemiş, rivayetçilik temayülü yaygınlaşmıştır. Fırkalar, mezhepler ve akımlar arasında birçok ihtilafların, yoğun tartışmaların, ifrat ve tefrit noktalarının ortaya çıktığı bir dönemde, merkezi otoritesi gittikçe zayıflayan Abbasi devletinin varlığının korunması ve bekası, Müslümanların birlikteliğinin sağlanması belirli bir denge ve uzlaşma siyasetinin uygulanmasını gerektirmiştir. Selefiye ve Ehl-i Hadisin ortaya çıkan siyasi, kelami ve felsefi akımların karşısında oldukça yetersiz kaldığı bir dönemde Maturidi, ilmi metodolojisi ile, kelam, fıkıh ve tefsir alanlarındaki yorumlarıyla Sünnilik/Ehl-i Sünnet olarak isimlendirilen akımın oluşumunda ve gelişmesinde rol almış, onun en önemli temsilcilerinden biri olmuştur. O, akide ve düşüncelerinin temellerini Selef'ten almakla beraber, fikirlerini güçlü delillere dayandırmış, ihtiyaç duyulan denge ve uzlaşma siyasetinin başarısına önemli katkılarda bulunmuştur.

Maturidi'yi ve eserlerini anlamak, onun yaşadığı dönemdeki itikadi, fikri ve mezhebi ekolleri, dönemin ilmi gelişmelerini bilmenin yanında, onun İslam'ın kaynaklarına yaklaşırken nasıl bir epistemolojik sistemden hareket ettiğini, nasıl bir Kur'an tasavvuruna sahip olduğunu bilmeyi de gerekli kılar. Maturidi'nin Kur'an tasavvuru, epistemolojik sisteminin oluşumunda, İslam'ın kaynaklarına ve dini problemlere yaklaşımında belirleyici bir konuma sahiptir. Maturidi'ye göre Kur'an, doğrudan Allah kelamı olması yönüyle mutlak bir bilgi kaynağıdır.¹ Maturidi, Kur'an'dan başka hiçbir söze mutlaklık vasfını yüklememiştir. Onun bu tasavvurunun oluşumunda Kur'an'ın hak olarak indirildiğine,² muhkem kılındığına,³ önünden ve arkasından batılın gelmeyeceğine,⁴ onda bir tutarsızlığın olmadığına işaret eden⁵ ayetler referans oluşturmaktadır. Onun tefsirle tevilin arasını ayırması, tefsiri sahabeye, tevili fukahaya hasretmesi; tefsirde Allah ve Resulünün şahit kılınmış olacağını, dolayısı ile tefsirin manaya delalet yönünden kesinlik arz edeceğini, halbuki tevilin kesinlik arz etmeyip anlamın birden fazla yoruma ihtimal taşıdığını ifade etmesi⁶ söz konusu tasavvurla bağlantılıdır. Maturidi'ye göre Kur'an'dan bir ayetin diğer bir ayeti tefsir etmesiyle veya söz konusu tefsirin Hz. Peygamber aracılığı ile yapılmasıyla, o ayetin diğer Müslüman fakihler ve müctehidler tarafından tefsir edilmesi aynı şey değildir. Tefsir-tevil ayırımında Maturidi'nin tefsiri sahabeye hamletmesi, onların vahye şahit olmalarından dolayıdır. Vahyin şahitliği olmadığında, sahabenin kendi ilmi birikim ve ictihadları ile ayetlere getirdiği açıklamalar tevil kategorisine dahil olur.

Maturidi tefsir metodolojisinde yapabildiğince Kur'an'a bütüncül yaklaşmış, onu merkeze almış, akla ve rivayetlere hakem kılmıştır. Kur'an merkezli bir bakış açısıyla akılla nakil arasında denge kurmaya çalışmıştır. Yorumlarında akla büyük yer veren müfessir, imanın nuru ile düşünen, nefsin hâkimiyeti altına girmeyen aklın insanı doğruya ulaştıracağına dikkat çekmiş,⁷ rivayetleri kabul edip onlarla amel etme konusunda ise ravilerin hallerinin incelenmesinin ve haberlerin muhtevasının incelenerek Kur'an'la ve kesin delillerle mukayese edilmesinin önemine işaret etmiştir.⁸ Bu durum, onun düşünce ve yorumlarına denge, itidal ve uzlaşma zaviyesinden bakıl-

¹ Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud el-Maturidi, *Te'vilatu Ehli's-Sünne*, tah. Fatıma Yusuf el-Haymi, I-V, Müessesetu'r-Risale Naşirun, Beyrut 2004, C. III, s. 60.

² Bakara, 2/176; Ali-i İmran, 3/3.

³ Hud, 11/1.

⁴ Fussilet, 41/42.

⁵ Nisa, 4/82.

⁶ Maturidi, *Te'vilatu Ehli's-Sünne*, C.I, s. 1.

⁷ Geniş bilgi ve değerlendirme için bk. *Talip Özdeş, Maturidi'nin Tefsir Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 106-109.

⁸ Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud el-Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, Ankara 2002, s. 12.

masını gerekli kılar. Maturidi'de bu denge ve uzlaşma noktası, Kur'an metnine yaklaşımında rasyonelliği en aşırı noktalara taşıyarak ayetleri neredeyse bağlamından tamamen koparan, ayetlere dışarıdan siyasi-felsefi anlamlar yükleyen spekülâtif yorum tarzı ile tamamen lafzın zahirini esas alan, ayetlerin delalet ettiği anlamlara itibar etmeyen zahiri yorum arasında gerçekleşmektedir. Yine bu denge noktası Allah'ın iradesi ve yaratması ile insan iradesi ve fiilleri arasındaki ilişkinin anlaşılıp açıklanmasında Cebriye ile insan iradesini öne çıkaran Mutezile arasında Mutezile'ye yakın bir noktada gerçekleşmektedir. Maturidi, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olmasından ve her yaratılan şeyin Allah'a izafe edilmesinden, O'nun güç ve kudretin gerçek kaynağı olmasından hareketle konuyu insan iradesi ve fiillerine getirmiş, ihtiyari fiillerde kesb formülünü esas alarak Allah'ın fiilleri yaratmasının cebri gerektirmediğini, insanın iradesini ve işlevselliğini ortadan kaldırmadığını, insanın ellerinde gerçekleşen fiil tek olmasına rağmen aslında onun Allah'ın ve insanın fiillerinin mefulü olduğunu ifade ederek orta noktayı bulmaya çalışmıştır.⁹ Yine iman-amel ilişkisine ve büyük günah işleyenin durumuna dair yaptığı yorumlarda Haricilik, Mutezile, Mürcie ve Kerramiye arasında bir orta noktada durmaktadır. Mahiyet olarak imanın kalple tasdik olduğunu, dille ikrarın sadece bu imanı ortaya koyma ve teyit makamında olduğunu söyleyen Maturidi, büyük günah işleyeni tekfir etmediği gibi, onu müşrik veya münâfık olarak da nitelendirmez. Aynı zamanda imanla beraber masiyetin zarar vermeyeceği iddiasına da katılmaz.¹⁰

Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili müteşâbih ayetlere Kur'an merkezli yaklaşımı, kendisini Ebu Hanife başta olmak üzere Selef'e yaklaştırırken, yorumu lügavi açıklamalarla, akli ve nakli delillerle zenginleştirmiş olması, Selef'le daha sonra gelen kelâmcılar ve Mutezile arasında orta bir yol izlemiş olduğunu gösterir. Onun tevil anlayışı, Kur'an bütünlüğünü, siyak ve sibakı zorlayan, Allah ile insan arasındaki ontolojik münasebeti değerlendirmeyen, anlatımda Arap dilinin üslup ve inceliklerini dikkate almayan tevil şekline daha farklıdır. Özellikle istivâ, yed, âyn, vech, nüzul, mecî, intikam, istihza gibi insanlara izafe edilen vasıfların Allah'a izafe edildiği ayetlerin tevilinde, Allah'la insan arasındaki ontolojik münasebet üzerinde durmuş; Allah'ın müteal, sınırsız, sonsuz, zaman ve mekândan münezzehe olduğunu, insanın ise zaman ve mekân içerisinde yaratılmış, her yönden sınırlı ve fani bir varlık olduğunu, dolayısı ile insanın Allah'ın isim ve sıfatlarının mahiyetine ulaşmasının mümkün olamayacağını vurgulamıştır. Maturidi'ye göre Kur'an'da insana izafe edilen yuka-

⁹ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s. 302-305; Kemal Işık, *Maturidi'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Fütüvvet Yayınları, Ankara 1980, s. 90-96.

¹⁰ Geniş bilgi ve açıklamalar için bk. *Maturidi, Kitabu't-Tevhid*, s. 417-445, 487-497.

rıdaki vasıfların Allah için kullanılmış olması, sadece insanlara anlayabilecekleri bir dille hitap edilerek manayı zihne yaklaştırmayı amaçlamaktadır.¹¹

Maturidi gibi metot ve fikirde itidal ve uzlaştırıcılığı hedefleyen, mutlak olarak değerlendirdiği Kur'an vahyini merkeze alarak beşeri yorum ve değerlendirmeleri izafi konuma yerleştiren bir ilim adamının fikirlerinde uç noktalara gitmesi veya mezhep taassubu içerisinde olması düşünülemez. Nitekim o, muhalif olduğu düşünce ve hareketleri eleştirirken saldırgan bir üslup sergilememiş, insanların kendilerini, mezhep imamlarını ve önderlerini tamamen tezkiye edip aklamalarının doğru olmayacağını ifade etmiştir.¹² "Lâ yemessuhû ille'l-mutahharûn" (*Ona –yani Kur'an'a temiz olanlardan başkası dokunamaz*)¹³ ayetinin tefsirinde, ayette geçmekte olan "temiz olanlar" ifadesini abdest konusuna değil de meleklere hamletmesi, kendisi Hanefi olduğu halde Hanefilerin o konudaki klasik görüşlerine atıfta bulunmaması, mezhep taassubu içerisinde olmadığını göstermesi yönüyle önemli bir örnektir.

Maturidi'nin doğru anlaşılmasında, onun içerisinden gelerek temsil ettiği Sünni gelenekle olan bağlantısının da dikkate alınması gereklidir. Çünkü söz konusu geleniğin onun üzerindeki etkisi, özellikle ihtilafli meselelerdeki açıklama ve yorumlarında kendisini hissettirmektedir. Farklı görüş ve akımlar arasında dengeli ve uzlaştırıcı açıklamalar yaparak mezhebi taassup içerisine girmemesine rağmen, Kur'an'la geleniğin tam uyuşmadığı yerlerde, geleneksel görüşü olabildiğince esnetmeye çalışarak muhafaza etmeye çalışmıştır. Buna rağmen bazen geleneksel yorumun belirgin şekilde öne çıktığı görülebilir. Örneğin İsmail Çalışkan'ın da dikkat çektiği gibi, Maturidi, Hucurât suresinin 49. ayetinde iki mümin topluluğun birbirleriyle savaşmalarına rağmen yine de mü'min kategorisi içerisinde zikredilmelerini esas alarak Ehl-i İslam'ın birbirleriyle savaşmalarının büyük günah olduğunu, fakat büyük günah işlemenin kişiyi imandan çıkarmadığını kabul etmiştir. Ancak onun, yine aynı ayet-i kerimeden hareketle Müslüman toplumun başında kendisine biat edilen bir yönetici varken Hariciler gibi merkezi otoriteye karşı ayaklanana karşı savaşmanın gerekli olduğunu savunması, müminlerin aralarını ıslah ve sulh etme formüllerine başvurmadan doğrudan silahlı mücadeleye atıfta bulunması devlet-toplum ilişkisinde devlete itaati öne çıkaran Sünni siyaset anlayışıyla izah edilebilir.¹⁴ İman konusunda mutedil bir duruş sergileyen Maturidi'nin, hakim otoriteye karşı ayaklanan Müslümanlara

¹¹ Talip Özdeş, *Maturidi'nin Tefsir Anlayışı*, s. 253-254. Maturidi'nin müteşabih ayetlere getirdiği yorumlar için bk. Talip Özdeş, a.g.e., s. 254-272.

¹² Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud el-Maturidi, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Selimağa Ktp. No. 40, vr. 740 b.

¹³ Vakıa, 56/79.

¹⁴ Bk. Maturidi, *Tevilatu Ehli's-Sünne*, C. IV, s. 544-546; C. II, s. 30. Ayrıca bk. İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu, Ankara 2003, s. 203.

Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama

karşı onları tekfir etmemesine rağmen yönetim yanlısı sert ve tavizsiz bir tutum sergilemesi, yönetimi hiç sorgulamaması bu bakımdan anlamlıdır. Toplumun belirli bir kişi veya gruba biat ederek (oy vererek) veya bir şekilde zorlanarak onları yönetim mekanizmasının başına getirmiş olması, her halükarda yönetimin bütün icraatlarına teslim olmasını gerektirir mi? Bu noktanın sorgulanması gerekirdi. Merkezi otoritesinin zayıflamasıyla dağılmakla karşı karşıya kalan Abbasi yönetiminin, ihtiyaç duyduğu toplumsal desteği marjinal ve radikal hareketlerden değil, yöneten-yönetilen ilişkisinde devlete itaati ilke edinen, denge ve itidali öne çıkaran Sünni gelenekten alma yoluna gitmiş olması normaldir. Döneme damgasını vuran şartlar dikkate alındığında, Maturidi'nin siyaset konusunda hakim geleneğin etkisiyle merkezi otoriteden yana bir duruş sergilediği anlaşılmaktadır.

Maturidi'nin yorumlarının değerlendirilmesinde yaşadığı dönemden günümüze gelinceye kadar Kur'an'la ilgili kavram ve terimlerde zamanla ortaya çıkan semantik değişmelerin de görülmesi gerekir. Eski bir metni okurken, o metinde geçen kavramlara günümüzde yüklenen anlam ve tariflerden hareketle yaklaşılmaya çalıştığımızda müellifi ve eserini yanlış anlayabilir, onunla ilgili yorum hatalarına düşebiliriz. Örneğin Maturidi'nin nesh problemine getirdiği açıklama ve yorumların analiz edilmesi bu konuda açıklayıcı olabilir. Günümüzdeki yaygın klasik nesh tarifinden yola çıkarak Maturidi'yi okumak, bizi yanlış sonuca götürebilir. Maturidi, Ehl-i Sünnet geleneğine uygun olarak Kur'an'da nesh olduğu görüşünü benimsemekte, Kur'an'ın daha önceki şeriatları de neshettiğini kabul etmektedir. Peşin bir kabullenişle, onun nesh telakkisinin daha sonrakilerin geliştirdikleri nesh teorisiyle aynı olduğunu düşünebiliriz. Ancak Maturidi'nin nesh kavramından anladığı ile daha sonrakilerin söz konusu kavramdan anladığı şey, benzer noktalar olsa bile tamamen aynı değildir. Maturidi'nin, Kur'an tasavvuru, epistemolojik sistemi ve referanslarını büyük ölçüde seleften alması, onun nesh anlayışının şekillenmesinde etkili olmuştur. Kur'an'ın hükümleri arasında zıtlık olduğu varsayımına dayalı nesh teorisi onun tercih ettiği bir şey değildir. Onun şu ifadesi, konuya nasıl baktığını en güzel şekilde özetlemektedir:

“Neshe ihtimali olan hükümlerde nesh caizdir, ancak neshe ihtimali olmayan hükümlerde caiz değildir. Bu işin aslı, aklen nesihten kaçınmanın mümkün olduğu her yerde neshin gelmeyeceğidir”¹⁵

Dolayısı ile gelenekten hareketle prensip olarak neshin varlığını kabul etse bile; o, neshi bir ayetin hükmünün daha sonra gelen şer'i bir delille iptal edilmesi şeklinde değil, neshe konu olan ayetin müddetinin sona erdiğinin beyanı şeklinde tanımlamış-

¹⁵ Maturidi, Te'vilat, vr. 316 b.

tır. Birinci tarifte iki ayet arasında mevcut olduğu düşünülen bir tenakuza vurgu yapılırken, ikinci tarifte herhangi bir tenakuza telmihte bulunulmaz. Maturidî'ye göre neshin gerçekleşmesi maslahatlar, illetler ve hikmetlerle bağlantılı bir durumdur. Maturidî'nin nesh telakkisi daha çok selefın nesh telakkisine uygun gözükmektedir. Nitekim onun üzerinde nesh olduğunu kabul ettiği ayetlere getirdiği açıklama ve yorumlar dikkatle incelendiğinde, umumun tahsisini, istisnayı, bir hükmün uygulanmasının tehir edilmesini veya alternatif uygulamalara müsait bir hükmün uygulanmasında alternatiflerden birinin devre dışı bırakılmasını da nesh konusu içerisinde mütalaa ettiğini görebiliriz.¹⁶

Nesh problemiyle bağlantılı olarak Kur'an ve geleneği uzlaştırma noktasında Maturidî'yi en çok zorlayan konulardan birisi şüphesiz recm konusudur. Bir taraftan Kur'an'ın otantikliği ve mutlaklığı, diğer tarafından içerisinden geldiği Sünni-Hanefi ekolün nesh ve recm konusundaki görüşleri arasında Kur'an'ın otantikliğine hanel getirmeyecek, ama geleneği de muhafaza edebilecek bir uzlaşma noktası aradığı anlaşılmaktadır. Maturidî'ye göre zina eden kadınlar hakkında *"Kadımlarınızdan zina edenler üzerine sizden dört şahit getirin. Bunlar şahitlik ederlerse, o kadımları ölüm kendilerini alıp götürünceye veya Allah haklarında bir yol gösterinceye kadar evlerde tutun"* ayeti¹⁷ zinakârlara celde uygulanmasını emreden Nur suresinin 2. ayeti ile değil, Hz. Peygamber'in *"Benden alınız, benden alınız! Allah zinakârlar için bir yol kıldı; bekar bekarla, seyyib (dul kadın) seyyible. Bekara sopa vurulur ve sürgün edilir, seyyibe sopa vurulur ve recmedilir."* hadisi¹⁸ ile neshedilmiştir. Ona göre bu örnek neshin sünnetle de gerçekleşebileceğine bir delil teşkil etmektedir. Çünkü neshe konu olan ayetin içerisinde zaten onun ebedi olmadığına ve neshedileceğine dair bir ifade vardır. Eğer böyle olmasaydı, ortaya çıkan durum bedâ olurdu ki bu da Allah için muhaldir. Dolayısı ile böyle bir durumda neshin ayetle veya sünnetle gerçekleşmesinde bir fark olmaz.¹⁹ Maturidi bu yaklaşımında Nur suresindeki celde ayetinin hükmünü bekarlara tahsis ederken, evli olup da zina edenler için recmi kabul etmekte, böylece İslam şeriatında hem celde uygulamasına hem de mezhebi geleneği müdafaa ederek recmin varlığına yer bulmaktadır. Ancak, *"Kur'an'ın hükmünün Tevrat'ın hükmünü neshettiğinde şüphe yoktur"*²⁰ derken, nasıl olup da Kur'an'da olmadığı halde Eski Ahit'te mevcut olan, ilahi vahye müstenit olup olmadığı bile şüpheli recm hükmünün Kur'an'ı nesh etmiş olduğunu sorgulamamış olması dikkat çekmektedir.

¹⁶ Bk. Talip Özdeş, a.g.e., s. 224-240.

¹⁷ Nisa, 4/15.

¹⁸ Müslim, Hudûd 12-14; Ebu Davud, Hudûd 23; Tirmizî, Hudûd 8; İbn Mâce, Hudûd 7; Darimî, Hudûd 19; İbn Hanbel, Müsned, III/476, V/313, 317, 318, 320, 321, 327.

¹⁹ Maturidi, *Te'vilatu Ehli's-Sünne*, C. I, s. 373-374.

²⁰ Maturidi, *Te'vilatu Ehli's-Sünne*, C. I, s. 374.

Maturidi'nin Kur'an merkezli bakış açısıyla gelenek arasında sıkıştığı konulardan bir diğeri de Müslümanlarla müşrikler arasındaki ilişkinin nasıl olacağına dairdir. Dinde zorlamanın olmayacağına, imanun mahiyetine dair yapmış olduğu açıklamalarında²¹ Kur'an'ın ruhuna ve fitrata uygunluğu esas aldığı söylenebilir. Ancak müşriklere yapılacak muamele konusuna getirdiği yorumlar imanun kalple tasdik olduğuna, dinde zorlama olmayacağına dair getirdiği açıklamalara ters düşmektedir. Maturidi, müşriklerle onlar tamamen Müslüman oluncaya kadar savaşılabileceğini, Müslüman olmadıkları takdirde ise öldürüleceklerini ifade etmiştir.²² Müşriklerle ilgili böyle bir yoruma gitmesinde, fitnenin katilden daha şiddetli olduğuna işaret eden, fitne ortadan kalkıncaya ve din Allah'ın oluncaya kadar savaşmayı emreden ayetler²³ hareket noktası oluşturmuştur. Maturidi, ilgili ayetlerde geçen "fitne" kavramını geleneksel anlayıştan hareketle şirk olarak tefsir etmiştir. Fitne kavramını doğrudan "şirk" olarak anlamak yerine, orijinal anlamına uygun olarak inkarcı ve şirk koşanlar tarafından müminleri Allah yolundan çevirmek için uygulanan zulüm, baskı, işkence ve harp olarak anlasaydı, ne Kur'an mesajıyla, ne fitratla, ne de kendisinin esas aldığı yöntem ve epistemolojik sistemle uyumsuzluğa düşmeyebilirdi.

Maturidi'yi okuyup anlamaya çalışırken, günümüz araştırmacılarının kendi yaşadıkları tarihi dönemle, Maturidi'nin yaşadığı dönem arasındaki mesafenin farkında olmaları, iki dönemin şartlarının aynı olmadığını nazar-ı itibara almaları gerekir. Bu bağlamda Maturidi'nin din-şariat, din-siyaset hakkındaki görüşlerinin, günümüzün sosyo-politik ve kültürel şartlarından hareketle İslam'ın seküler yorumuna referans haline getirilmeye çalışılması tutarlı gözükmemektedir. Söz konusu yorum açısından din/İslam konusu çağlar içerisinde değişmeyen bir olgu olarak sadece iman ve itikat esaslarına indirgenmeye çalışılırken, onun muamelat ve hukuka dair ahkam boyutu "şariat" olarak isimlendirilerek dinin özüne dâhil olmayan, peygamberlere ve ümmetlerine nisbet edilen zamanla tamamen veya kısmen değişime konu olabilecek arazi bir boyut olarak değerlendirilebilmektedir.²⁴ Maturidi'nin Te'vilat'ta din-şariat ayırımı ve nesh konusu ile bağlantılı olarak şariatların değişebileceğine dair serdettiği görüşlerin anlatım üslubu karmaşık ve belirli ölçüde birbirinden kopuk olduğu için yanlış değerlendirmeye konu olabilmektedir. Onun, eserinin bir yerinde belirli bir mesele hakkında birkaç kısa cümleyle takdim ettiği ifadelerini esas alarak o konuyla ilgili görüşlerini tespit etmeye çalışmak parçacı bir yaklaşım olabilir. Halbuki doğru sonuca ulaşmak için analitik ve bütüncül bir yaklaşımla onun aynı mesele etrafında

²¹ Maturidi, *Te'vilatu Ehli's-Sünne.*, C. I, s. 215-216.

²² Maturidi, *Te'vilatu Ehli's-Sünne*, C. I, s. 142-144.

²³ Bakara, 2/193; Enfal, 8/39.

²⁴ Bu bakış açısı için örneğin bk. Hasan Şahin, *Maturidi'ye Göre Din*, Kayseri 1987, s. 43-48.

ortaya koyduğu bütün ifadeleri bir araya getirip değerlendirmek daha tutarlı olabilir. Maturidi üzerine değerlendirme yapan araştırmacıların, örneğin *Te'vilâtu'l-Kur'an/Te'vilâtu Ehli's-Sünne* gibi bir eseri okurken, eserin doğrudan Maturidi tarafından yazılmamış olabileceğini, muhtemelen onun derslerini dinleyip sohbetlerine iştirak eden öğrencileri tarafından imla yoluyla kaleme alınmış olabileceğini de dikkate almaları gerekir. Söz konusu eserin üslubu, anlatımda görülen bazı karışıklıklar bu ihtimalin kuvvetli olduğuna dair izler taşımaktadır.

Din-şariat ayrımı bağlamında seküler bir bakış açısıyla İslam'ın özellikle muamelat ve hukuka dair ahkam boyutunun dinin aslına dahil olmayan tâlî bir konu olarak yorumlanmaya çalışılması, büyük ölçüde Batı medeniyeti ve modernitenin etkisi altında şekillenen bakış açılarıyla ilgili bir problem olup Maturidi'nin yaşadığı dönemin olguları içerisinde aktüel bir zemine sahip değildir. Bugünün şartlarından, spekülâtif anlayış ve yorumlarından hareketle onuncu yüzyılı, o yüzyılda yaşamış Maturidi'yi ve görüşlerini birebir günümüzün siyaset, yönetim ve sistem anlayışlarına uyarlamaya çalışmak, onu içerisinde yaşadığı tarihi, kültürel ve fikri zeminden kopararak yeni bir Maturidi inşa etme çabası olarak değerlendirilebilir. Dikkatli bir bakış, Maturidi'de din-şariat ayrımının kesin çizgilere sahip olmadığını, Maturidi'nin şariat konusunu iki boyutlu olarak ele aldığını göstermektedir. Birinci boyut, şariatın dinin kendisiyle özdeşleşen, Kur'an'dan önceki ilahi mesajlarda da varlığı kabul edilen evrensel boyutudur. Yani dinin itikat, ibadet, ahlak, muamelat ve hukuk alanlarında insanlığa yol gösteren, onu Yaraticısına götürecekt ana caddenin çizgilerini ve işaret levhalarını oluşturan temel prensip ve hükümleridir. Bu boyut özü itibariyle değişime konu değildir. Kur'an'dan önce gönderilen ilahi mesajlarda da Allah'ın birliğine, eşsiz ve ortaksız olduğuna, O'ndan başkasına ibadet edilemeyeceğine, namaz, oruç, zekat gibi ibadetlerin asıllarına, güzel ahlaka, muamelat ve hukukun temel ilkelere yer verilmiştir. Haksız yere adam öldürme, zina, fuhuş, tefecilik ve kumar gibi insan ve toplumu kokuşmaya götürecekt durumların engellenmesine matuf temel prensip ve hükümler, Allah'ın peygamberler aracılığı ile insanlığa gönderdiği ilahi mesajlarda mevcut olup hep birbirini teyit etmiştir.²⁵ Şariatın ikinci boyutu, Kur'an'da "şir'aten ve minhacen" olarak isimlendirilen dille, tarih ve kültürle, yaşanan olaylarla bağlantılı olarak her peygamberin getirdiği şeriatta farklı birtakım durumlar ve uygulamalarla ilgili hükümlerdir. Şariatın bu boyutu değişime konu olmuştur. Ancak Maturidi'ye göre Hz. Muhammed'in Allah'tan getirdiği din ve şariatın neshedilmesi söz konusu değildir.²⁶

²⁵ Bk. Mâturîdî, *Te'vilatu Ehli's-Sünne*, C. I, s. 74-75, 130-131, 286, 526 ; C. II, s. 12 , 39-44, 146, 193-194; C. III, s. 270, 337, 367, 384.

²⁶ Bk. Mâturîdî, *Te'vilatu Ehli's-Sünne*, C. III, s. 318.

Din-siyaset ilişkisi konusunda Mâturîdî'nin, dini yetkiyi peygamberlere, siyasi yetkiyi yöneticilere hasretmesi,²⁷ siyasetin organizasyonu ve işlevselliği ile ilgili olup siyaseti vahye dayalı ilkelerden ve dinden koparıp tamamen dünyevileştirme hedefine matuf gözüküyor. Yani o, seküler bir zihinsel altyapıdan hareket ederek din-siyaset ayrımı yapmıyor. Mâturîdî'nin bu konudaki yaklaşım ve değerlendirmelerini “*İmam Mâturîdî'ye Göre Din-Siyaset Ayrımı*” şeklinde bir başlığın altında vermek, içerikte doğrudan sekülerizmi esas alan kategorik bir ayrım kastedilmese bile, günümüz insanının zihninde onunla uyumlu olmayan bir imajın oluşmasına neden olabilir. Mâturîdî'nin bu konudaki hareket noktası, imamet/hilafet meselesini doğrudan dinin kendisi olarak telakki eden, onu iman-küfür meselesi olarak gören Şia'nın siyasi fikirlerinin çürütülmesidir. O, Ehl-i Sünnet geleneğine uygun olarak hilafetin Kureyş kabilesinin uhdesine verilmesinin diyaneten değil siyaseten doğru olacağını ifade ederken, yönetim sorumluluğunun kime veya hangi kabileye verileceği meselesinin doğrudan dinin aslına dahil bir konu olmayıp ümmetin sorumluluğuna terk edilen bir mesele olduğuna dikkat çekmek istemiştir. Mâturîdî'nin hilafet konusunda fakihleri ve Kureyş'i öne çıkarması, onların bu vahyi prensip ve hükümlere herkesten daha çok riayet edeceklerine inanmasından dolayı olmalıdır.

Sonuç olarak Maturidi'yi okuyup anlamaya çalışırken onun sahip olduğu Kur'an ve Sünnet tasavvurunu, tefsir metodolojisini, yaşadığı dönemin şartlarını, içerisinden gelerek temsil etmek durumunda olduğu geleneği nazar-ı itibara almanın yanında, eserlerinde -muhtemelen onu kaleme alan öğrencileri tarafından- kullanılan üsluba ve dile de hakimiyet gerekmektedir. Onun bir mesele hakkındaki görüşlerini tespit için eserinin farklı yerlerinde aynı konuyla doğrudan veya dolaylı bağlantı içerisinde olan açıklama ve yorumları bir araya getirmek, onlar üzerinde bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmeler yapmak gerekir. Maturidi, farklı anlayışlara konu olan bir ayete veya meseleye yaklaşırken, çoğu defa söz konusu ayet ve mesele hakkında başkaları tarafından getirilen görüş ve yorumlara işaret edip onlar üzerinde eleştirel bir değerlendirme yaptıktan sonra kendi anlayış ve yorumunu ortaya koyar. Bu şekilde yapılan atıflar bazen çok karışık bir yapı arz ettiği için, dikkat edilmediği takdirde başkalarına ait bir görüş Maturidi'ye ait gibi algılanabilir. Onun belirli konular etrafında kullandığı kavram ve terimlerin içerik ve tarifleriyle, daha sonraki dönemlerde aynı kavramlara yüklenen anlam ve tariflerin birebir aynı olmayabileceğinin de nazar-ı itibara alınması, onu doğru anlama noktasında ihmal edilmemesi gereken önemli

²⁷ Bk. Sönmez Kutlu, “*İmam Maturidi'ye Göre Din-Siyaset Ayrımı*”, İslamiyât, C. VIII, Sayı: 2, Nisan-Haziran 2005, s. 62-63. Makale yazarı Mâturîdî'nin siyasete dair görüşlerini Nesefî'nin eserinden almıştır. (Bk. Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed en-Nesefî, *Tabıratu'l-Edille fi Usûli'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara 2003, c. II, s. 437-440).

Dinî ve Felsefî Metinler

bir husustur. Sonra günümüzden yaklaşık bin yıl önce Maverâunnehir ve Semerkant yörelerinde yaşayan Müslüman bir toplumla günümüzün Müslüman toplumlarının, İslam paydasında birleşmeler bile, birçok yönden birbirinden farklı durumlara sahip olmaları söz konusudur. Maturîdî'nin yaşadığı döneminin problemleri, fikri ihtilafları, ihtiyaçları, entelektüel tartışmaların üzerinde yoğunlaştığı konular ve o konuları ortaya çıkaran nedenler mahiyet itibariyle günümüzde olanlarla birebir aynı olmayacaktır. Bugünün İslam dünyasında değişik faktörlerin ve dinamiklerin etkisiyle tartışma konusu haline gelen, içerisinde yaşadığımız çağın ihtiyaçları ve şartları doğrultusunda ortaya çıkan bazı meselelerin referanslarını aynen geçmişte aramak veya geçmişte farklı nedenler ve bağlamlar üzerinden yapılan yorumları doğrudan günümüzün farklı bağlamda ortaya çıkan meselelerine taşımaya çalışmak tutarlı değildir.